

УДК 32:316.645

ПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ

Андрій Панарін

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: panarinAS@ukr.net

Проблематика політичної стабільності є однією з найважливіших дослідницьких проблем сучасної політичної науки. В світі існує декілька рівнів та вимірів політичної стабільності, які впливають на її наукове визначення. У даній статті зроблено спробу всестороннього аналізу поняття “політична стабільність”, його трансфармацію та змістове наповнення цієї категорії. Проаналізовано політологічні та соціологічні підходи до розуміння понять «стабільності» та «політичної стабільності», досліджено та розкрито базові принципи формування стабільності політичної системи, визначено чинники, які впливають на формування політичної стабільності, а також фактори які її визначають.

Ключові слова: стабільність, політична стабільність, політична нестабільність, фактори політичної стабільності.

В умовах активних суспільних трансформацій (реформ) саме від стабільності політичної системи (політичної стабільності) залежить ефективність запланованих у країні змін у всіх сферах суспільної життєдіяльності. Відповідно, актуальності набуває розробка теоретико-методологічних інструментів оцінювання реального стану політичної системи з погляду її стабільності, а також проблем, пов'язаних із функціонуванням політичної системи, її основних елементів, особливостей їх взаємодії з різними соціальними групами та інститутами, а також виявлення чинників, які детермінують політичну стабільність.

Попри те, що поняття “стабільність”, “політична стабільність” вживають досить часто, наразі в наукових працях не сформульовано їх однозначного тлумачення. Одне з перших визначень політичної стабільності (у виданні “Політологія. Енциклопедичний словник”) трактує її як систему зв'язків між різними політичними суб'єктами, для якої характерні цілісність і здатність ефективно реалізовувати свої функції [10, с. 281]. Майже аналогічне визначення політичної стабільності – як стану політичної системи суспільства, якому властива сукупність зв'язків між різними політичними суб'єктами, що їм притаманна стійкість і цілісність, здатність до ефективною і конструктивною співпраці – подано у виданні “Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник” [15, с. 537]. Але в цих формулюваннях не враховано властивою політичній стабільності динамічності, а також об'єктивних та суб'єктивних умов і чинників, які значною мірою впливають на цей процес.

Мета статті – проаналізувати поняття “політична стабільність”, його трансформацію та змістове наповнення цієї категорії; розглянути підходи до розуміння понять “стабільності” та “політичної стабільності”, дослідити базові принципи формування стабільності політичної системи, визначити чинники, які впливають на формування політичної стабільності, а також фактори які її визначають.

А. де Токвіль логічно вибудував систему політичної стабільності, трактуючи її через з’ясування істотних причин, які зумовили нестійкість політичної динаміки, на прикладі Франції перед Великою революцією. По-перше, радикальна зміна співвідношення сил між провідними класами, по-друге, занепад старих політичних інститутів, що підтримували колишню рівновагу соціальних сил [14, с. 149].

Згідно з Б. Барі, основне завдання політичної стабільності – забезпечувати стійкий, законний політичний устрій [16, с. 874–915].

Дж. Роулс, розглядаючи проблему політичної стабільності в конституційних демократичних державах, пропонує “політичну” концепцію правосуддя як засіб ефективної адресації до проблеми політичної стабільності в сучасних плюралістичних суспільствах. Політична концепція правосуддя може дати те, що не здатні інші концепції правосуддя, які ґрунтуються на різноманітних доктринах [17], а саме: угоду, яка спроможна гарантувати підставу для стійкого демократичного режиму. Унікальність угоди, що її він запропонував, дає змогу його парадигмі гарантувати ступінь політичної стабільності, яка дотепер була невловимою. Угода, що її укладають, – необхідна передумова для добре організованого суспільства: тільки забезпечуючи угоду, можна отримати тип політичної стабільності, необхідний для встановлення, підтримання й обслуговування суспільства. Д. Растоу зазначає, що процес досягнення стабільності не обов’язково має бути одноманітним соціально: навіть коли йдеться про одне й те саме місце й один і той самий відрізок часу, позиції-стимули політиків і простих громадян іноді відрізняються [18, с. 337–363.]

На думку А. Дегтярьова, поняття “політична стабільність” виявляє “ідеальний тип” таких крайніх станів політичного життя, як сталість політичного устрою і його зміна, що призводить до його розпаду [5, с. 88].

М. Ільїн інтерпретує політичну стабільність крізь призму динаміки. Він вважає, що стабільність відповідає вимогам запровадити значно ширше розуміння суті політичного процесу, яке характеризує зміну не станів, а типів політичної системи, не режиму зміни станів, а способу зміни самого режиму [6, с. 58–60].

Поняття хвилеподібності коливань у стабільності політичних систем і періодичності кризових ситуацій, у яких вони опиняються, вводить А. Галкін [4, с. 119–120].

І. Ліханова аналізує проблему стабільності насамперед як проблему оптимального співвідношення адаптивних ресурсів системи і механізмів її самозбереження. Тільки їх баланс може забезпечити ефективне функціонування системи та її подальший розвиток [8, с. 59–60].

У цьому контексті важливо розглянути трактування поняття стабільності з погляду соціології. Ю. Левада акцентує, що стабільність існує завдяки балансу інтересів різних соціальних груп, “три з ненульовою сумою”. Стабільною доцільно вважати суспільну систему, здатну до відтворення, саморозвитку, до

опору руйнівним впливам, до “наступності” й оновлення людського потенціалу владних та інших інститутів [7, с. 10].

Термін “стабільність” означає зміцнення, досягнення постійного стійкого стану системи або підтримання цього стану, наприклад, завдяки постійності окремих процесів. Відомо, що будь-яку систему можна відобразити як структуру, тобто як низку одиниць або компонентів зі стабільними властивостями (зазвичай, вони є відносними). Але система – це і події, і процеси, під час яких “щось відбувається”, змінюючи окремі властивості і взаємодію між елементами. Як зазначав Т. Парсонс, система є тоді стабільною або перебуває в стані відносної рівноваги, коли відношення між структурою системи та процесами в ній і між системою та середовищем таке, що властивості і відношення, які називаємо структурою, незмінні [1, с. 464].

У динамічних системах підтримання такої рівноваги завжди залежить від процесів, які постійно змінюються та “нейтралізують” екзогенні (зумовлені зовнішніми чинниками) та ендогенні (зумовлені внутрішніми детермінантами) зміни, що здатні зумовити зміни в самій структурі системи.

Якщо застосовувати термін “стабільність” до політичної системи, то його, на думку російських дослідників В. Жукова та Б. Краснова, потрібно трактувати як стійкий стан системи, що дає їй змогу ефективно функціонувати й розвиватися в умовах зовнішніх та внутрішніх змін, водночас зберігаючи свою структуру [9, с. 522]. Відповідно до теорії, стабільна політична структура має демонструвати високий рівень “підтримки” з боку більшої частини суспільства, інститутів управління суспільством (режим), а також щодо тих, хто виконує управлінські функції, тобто перебуває при владі.

Вони вважають, що для стабільної держави характерні:

- а) почуття належності до нації, яке поділяє більшість населення;
- б) поступова і впорядкована зміна правлячих еліт;
- в) наявність системи стримувань і противаг для балансу рівноваги у взаємодії владних структур;
- д) функціонування багатопартійності, у рамках якої ефективно діє опозиція;
- е) наявність численного середнього класу.

Усі чинники політичної стабільності є взаємопов'язаними – нестабільність одного чинника може спричинити нестабільність інших. Наприклад, дії і боротьба регіональної меншини за автономію здатні зменшити підтримку режиму, або навпаки, можуть бути зумовлені зниженням підтримки на користь конституційної системи.

Більшість учених-політологів вважає, що стабільність найімовірніша тоді, коли політичні інститути режиму здатні оперативної й адекватно реагувати на потреби громадян [11, с. 31], а це зумовлює своєрідну підтримку режиму та його посадовців. Здебільшого серед вимог громадян на першому місці – ті, що стосуються їх економічного добробуту. Заворушення відбуваються, коли народ вважає своє економічне становище гіршим, ніж мало б бути.

Як свідчить практика, зростання надій часто поєднується зі значним рівнем політичної активності населення. Деякі політологи кажуть, що висока активність населення досить часто зумовлювала нестабільність, через загострення гру-

пових конфліктів та зростання вимог; як наслідок – крах надій, коли вимог не задовольняли [2].

Крім того, нестабільність може поглиблюватися й далі, у зв'язку з відсутністю розвиненої політичної культури, яка сприяла б цивілізованій задіяності громадян у політиці. Для підтримання стабільності рекомендують обмежити політичну активність доти, доки політичні інститути не будуть достатньо сильними, аби самим підтримувати високий рівень політичної активності громадян.

У порівняльному аналізі стійкості (стабільності) різних політичних систем потрібно враховувати і тривалість існування тих чи інших організацій або процедур, їхній авторитет у суспільній свідомості, тобто ступінь інституціоналізації, а основне – кількість та частоту державних криз і переворотів, кількість та інтенсивність заворушень і інших рухів, спрямованих проти чинного керівництва й режиму.

Політичну стабільність також визначають як стан політичної системи, якому притаманні необхідні умови й чинники, завдяки яким суспільство зберігає свою ідентичність, громадянський мир і злагоду, досягаючи балансу інтересів різних соціальних суб'єктів та політичних сил, своєчасно легітимно розв'язує проблеми і протиріччя, що виникають у сфері політики, за допомогою передбачених законом механізмів та засобів.

Політична стабільність, як і стабільність суспільства, зумовлена законами функціонування й розвитку суспільства, особливостями та способами взаємодії його підсистем, зміни та еволюція яких не спричинюють руйнування функціональної єдності структури і їхньої рівноваги. Політичну стабільність гарантує політична система суспільства (її головний елемент – держава) й ефективність здійснення її функцій, що, зі свого боку, залежить від масової підтримки громадян:

- 1) від так званої “ситуативної підтримки”, яка виявляє оцінку громадської думки конкретних ухвалених державними органами рішень, публічних заяв наділених владою політичних лідерів, дієвості політичних акцій;
- 2) від “системної підтримки”, тобто стійкості позитивних оцінок і думок, які свідчать про схвалення суспільством діяльності владних структур, у сфері внутрішньої і зовнішньої політики. Важливим чинником “системної” підтримки є довіра до політичних лідерів і політичного режиму, готовність різних соціальних груп захищати свої інтереси на основі й відповідно до закону.

Масова підтримка політичного режиму виявляється також у прийнятті більшістю населення сукупності основних політичних цінностей (принцип поділу влади, гласність, багатопартійність, плюралізм думок, свобода слова, незалежність засобів масової інформації і т. д.), що визначають особливості й способи функціонування цієї політичної системи.

До основних умов, які впливають на рівень масової підтримки політичного режиму, належать також: рівень матеріального достатку та соціальної захищеності громадян, наявність демократичних інститутів і механізмів, що забезпечують участь населення в політичному процесі; безпека та правові гарантії особистості.

Особливого значення масова політична підтримка набуває в умовах реформ, коли суспільство загалом і його політична система зокрема переходять

від одного стану до іншого, і впродовж якогось часу є розбалансованими, а отже, менш стабільними. За цих обставин виникає протиріччя і навіть розрив між соціальними нормами й цінностями, затверджуваними (насаджуваним) владними структурами, і соціальними нормами та цінностями, що домінують у масовій свідомості. У масовій свідомості в силу низки причин – інерційності, стійкішої прихильності до фундаментальних цінностей – іноді виникає неприйняття норм і цінностей панівних груп, напруженість і навіть конфлікт між масами та владою. Важливо враховувати, що в суспільстві завжди є конкуренція груп за лідерство, зміна груп, які претендують на помітнішу політичну роль і на вагоміший політичний статус. Ці групи, організовані в політичні рухи та партії, спроможні очолити опозиційні виступи в різних формах. Їхня успішність зростатиме, якщо вони якнайбільше відображатимуть у своїх програмах та захищатимуть загальнонаціональні інтереси і цілі, цінності культури та менталітет. Опозиційні групи здатні прийти до влади за умови, якщо їм вдасться мобілізувати й повести за собою маси, об'єднавши їх ідеологічними гаслами і програмами.

Політична система не буде стабільною, якщо в основі діяльності правлячої еліти – лише власні інтереси й водночас ігнорування інтересів більшості. За таких умов вона може триматися тільки на силі, обмані і т. д. [12, с. 23]. Її суб'єктивна діяльність суперечить об'єктивним потребам і природі суспільства, що призводить до нагромадження соціального невдоволення, до політичної напруженості та конфліктів.

Конфлікти у функціонуванні політичної системи відіграють неоднозначну роль. Їх виникнення є показником загострення протиріч. Але самі конфлікти як такі не впливають істотно на стабільність політичної системи, якщо ця система має механізми їх інституційного чи правового розв'язання або локалізації. Однак охарактеризувати непримиренні конфлікти як ендемічну рису суспільства – ще не означає заявити, що для суспільства характерна постійна нестабільність [3, с. 571–572].

Отже, наявність реальних механізмів швидкого виявлення, запобігання та розв'язання конфліктів є необхідною умовою ефективного функціонування політичної системи і показником її стабільності.

Щоб підтримувати політичну стабільність, важливо утверджувати в суспільстві та кодифікувати в правових нормах легітимні способи боротьби за владу. Історичний досвід нелегітимної політичної боротьби – від політичних змов до політичних революцій – засвідчує, що вона є руйнівною для політичної стабільності й загрожує розпадом суспільства. Нелегітимна боротьба за владу може бути очевидною і латентною. Приховані форми нелегітимної боротьби за владу, не виходячи на поверхню суспільного життя, здатні серйозно послабити стійкість правлячого режиму, зруйнувати його внутрішню консолідацію і призвести в кінцевому підсумку до серйозних політичних потрясінь.

Політичній стабільності суспільства досягають, надаючи правові гарантії безпеки громадянам і політичним організаціям за участь у політичній діяльності й особливо в опозиційних (протестних) рухах, які захищають свої політичні інтереси і претендують на політичну активність у реалізації влади. У багатьох демократичних країнах нагромаджено чималий досвід політичної боротьби (насамперед боротьби за владу), що не спричинює значних політичних катаклізмів і національних потрясінь.

У різних державах розробили й успішно реалізують спеціальні програми виходу з економічних та політичних криз, відновлення політичної стабільності без зміни суспільно-політичної системи, модернізації економіки в умовах державного контролю й регулювання, що враховує відмінність соціально-політичних систем та історичних умов.

Політична стабільність залежить від рівня й специфіки політичної активності, від позицій політичних лідерів, від їхньої здатності та вміння висловлювати загальнонаціональні інтереси й консолідувати політичну волю громадян, від спроможності критично аналізувати свою діяльність та дотримуватися моральних і правових норм.

Система наявних у суспільстві законів має змінюватися відповідно до нових умов і викликів часу. Несвоєчасна зміна, відставання або затягування вдосконалення конституційних норм і чинного законодавства дестабілізує політичний процес, взаємодію політичних суб'єктів і гілок влади.

Показник політичної стабільності суспільства – його здатність нейтралізувати негативні впливи ззовні (міжнародний тероризм, економічну блокаду, політичний тиск, шантаж, дезінформацію, загрозу застосування сили та ін.). Такі негативні впливи можуть у край дестабілізувати політичну систему й навіть її зруйнувати. У цьому аспекті особливо небезпечне розв'язання громадянської війни або масштабних політичних насильницьких актів з боку і прихильників, і супротивників чинного ладу. Тому настільки важливою є адекватна реакція держави на загрозу своєму суверенітету, власним соціальним інтересам, безпеці громадян.

Література

1. Американская социологическая мысль: тексты. М., 1994.
2. Анохин М. Политическая стабильность: динамика, адаптация // В кн.: Политические системы: адаптация, динамика, устойчивость: (Теорет.-прикладной анализ). – М.: Агентство “Инфомарт”, 1996.
3. Вебер М. Образ общества // Вебер М. Избранное. М.: Изд-во Прогресс, 1994.
4. Галкин А. Стабильность и изменение сквозь призму культуры мира // Полис, 1998. № 5.
5. Дегтярев А. Основы политической теории. М.: Высшая школа, 1998.
6. Ильин М. Ритмы и масштабы перемен. О понятиях “процесс”, “изменение” и “развитие” в политологии // Полис, 1993. № 2.
7. Левада Ю. Стабильность в нестабильности // Общественные науки и современность, 2003. № 5.
8. Лиханова И. Дестабилизирующие факторы политического процесса и национальная безопасность: современный теоретический дискурс // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки, 2004. № 3.
9. Общая и прикладная политология: Учебное пособие. М.: МГСУ; Изд-во “Союз”, 1997.
10. Политология: энциклопедический словарь. М.: Publishers, 1993.
11. Постникова Л. Политическая стабильность // Политолог: взгляды на современность. М., 1996. Вып. 9.

12. Семенов В., Степанян И. От конфликта к согласию: пути перехода // Социс, 1994. № 12.
13. Тишков В. Постсоветская Россия как национальное государство: проблемы и перспективы // На рубеже веков. 1996. № 1.
14. Токвиль А. Старый порядок и революция. М.: Моск. философский фонд, 1997.
15. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник. К.: Знання України, 2002.
16. Barry B. "John Rawls and the Search for Stability", *Ethics*, 1995. Vol. 105 (4). P. 874–915.
17. Riker W. Implications from the Disequilibrium of Majority Rule for the Study of Institutions // *American Political Science Review*, "74", 1980. P. 432–447.
18. Rustow D. Transitions to Democracy – Toward a Dynamic Model // *Comparative Politics*, 1970. Vol. 2. № 3, P. 337–363.

POLITICAL STABILITY: DEFINITION AND APPROACHES TO CONCEPTION

Andriy Panarin

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: panarinAS@ukr.net

The problems of political stability is one of the most important research problems in modern political science. There are several levels and dimensions of political stability in the world, which affect its scientific definition. In the article was made an attempt of comprehensive analysis of the concept of "political stability, its transformation and informative content in this category. It was analysed political science and sociological approaches to understanding the concepts of "stability" and "political stability", investigated and solved the basic principles of the stability of the political system, it was determined the factors that impact on political stability, as well as the factors that determine it.

Key words: stability, political stability, political instability, factors of political stability.

*Стаття надійшла до редколегії 24.02.2012
Прийнята до друку 16.04.2012*